

В. О. Юносова

Бердянський державний педагогічний університет

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАКІНЧЕНЬ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ СУЧАСНОЇ ІІІ ВІДМІНИ

У статті досліджено історію формування закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду сучасної ІІІ відміни. Виявлено основні тенденції їхнього вживання в говірках української мови та в її стилізових різновидах, проаналізовано погляди вітчизняних мовознавців щодо варіювання закінчень *-и/-і* родового відмінка іменників жіночого роду на початку ХХ ст., а також простежено тенденції розширення сфер їхнього використання на початку ХХІ ст. та висвітлено питання кодифікації варіантних закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду ІІІ відміни в сучасних правописних виданнях.

Ключові слова: варіантні форми, родовий відмінок, говірка, тенденція, орфографія.

Правопис закінчень родового відмінка однини іменників ІІІ відміни викликає найбільші суперечки в середовищі фахівців. За чинним правописом, як відомо, ці іменники мають закінчення *-і: солі, печі, мудрості*. Проте мова деяких періодичних видань, художніх творів, радіо й телебачення засвідчує також варіантні форми на *-и*: Росія руками своєї маріонетки довела білорусів до крайнього стану національної *ослабленості* й політичної *дезорганізованості*; Всі промовці одностайно назвали вибори 31 жовтня найбруднішими за всю історію *незалежності* України («Нація і держава», 07.12.2010); Його життя охоплює столітню епоху, що завершилась відзначенням 1020-ї річниці Хрещення України-Руси («Шлях перемоги», 27.08.2008); Скажу кілька слів і я про музику в День *Незалежності*; І день нашої *гідності*, гоноровий день нашої Свободи – прекрасна нагода для цього, аби звучала наша українська музика: хорова, камерна, симфонічна... («Україна молода», 23.08.2016); Читач хоче читати літературу із знаком *якості*; Однак до всякої норми ніколи не шкодить підходити з певною дозою *критичності* (С. Караванський); Він палко підтримує союз Росії і *Білоруси*, бо саме через Білорусь забіг аж у Чорнобильську зону...; На розпростертих долонях горіли цятки свіжої *крови*; За Ігоревої *щедрості*, за моєї *любови* до нього – хіба йому важко придбати для мене бодай «готель» на Троєщині; (В. Яворівський); ... зоставався щасливим на все життя ... ціною *смерти* когось із родини; Хотіли *любови* до гробу – мають! (М. Матіос); ... замість *полегкості* опритомнення, відчувала, як привалює її тягар необорно чіткої *свідомості*, що то був не її жах – і що з цією свідомістю їй відтепер належить жити; Тої ж *осени* наглянули в хату й перші старости... (О. Забужко); Бо не було звідкіля тут узятися ні багряній фарбі, ні червоному вину, ні якійсь іншій таємничій рідині, окрім *крови*; ... як розшарпана хмара, що не може розродитися дощем і тільки час від часу чмихає від *злості* сухими блискавицями (В. Шкляр).

Закінчення *-і* та *-и* вживаються непослідовно, хаотично, зовсім невмотивовано. Вони можуть використовуватися в одному творі або на сторінках того самого періодичного видання: ... мало не з корінням куці вириваючи, обдираючи до *крови* шкіру...; Саме тому світ українського фольклору виглядає, за своїм хімічним «складом *крові*», куди ближчим до світу шекспірівських трагедій, ніж до нашого – «пост-індустріального» (О. Забужко. Сестро, сестро); Додивився Іван,

що Дарусю від *слабости* вода рятує...; ... вкладаючи в кожен удар усю силу своєї *ненависті* й *злості* (М. Магіос. Солодка Даруся); І ось тепер після 20 років *незалежності* із фінансових міркувань не можу послуговатися мовою, що стала мені за рідну! А роман «Карателі» очолив (щоправда, в алфавітному порядку) ТОП-десятку українських детективів за всю історію *незалежності* за версією авторитетного сайту «Буквоїд» («Україна молода», 28.09.2011).

Подібних прикладів можна навести багато, бо в жодному з видань, які використовують обидва закінчення, немає системності в їхньому вжитку. Отже, виникла потреба перегляду правописних норм стосовно закінчень *-i/-u* родового відмінка іменників жіночого роду III відміни.

Мета статті – дослідити історію формування закінчень родового відмінка однини іменників жіночого роду сучасної III відміни та виявити закономірності в їхньому сучасному вжитку.

Як відомо, до сучасної III відміни належать іменники жіночого роду на приголосній основи та іменник *мати*. З походження це здебільшого іменники жіночого роду колишньої основи на *-i-*. У сучасній українській літературній мові в родовому відмінку однини вони мають закінчення *-i*, яке є порівняно новим. Староукраїнські пам'ятки послідовно засвідчують у родовому відмінку однини флексію *-и* (зрідка графічно *-ы*): *безь печали, хитрости, до ночи*. Флексія *-i*, що виникла внаслідок впливу іменників з основою на *-ja*, фіксується лише поодинокими прикладами в пам'ятках з XV-XVI ст. і частіше – з другої половини XVI ст. [1, с.145-146]. Процес заміни флексії *-и* на *-i* здійснювався протягом століть, неоднаково відбувався він у різних діалектах української мови. Так, для північних говорів єдиної флексії родового відмінка однини в іменниках III відміни немає; вживаються як паралельні або як визначальні в деяких говірках чи навіть населених пунктах то флексія *-и*, то флексія *-i*. Для більшості південно-західних говорів типовою є флексія *-и*, проте в південноподільських говірках при звичайних формах *тіні, печі, міді* трапляються і форми *соли, смерти*, а в східноподільських говірках наявна тільки флексія *-i*. Особливо строкатим є вживання закінчень *-i* та *-и* в південно-східних говорах. Відсутня єдність у їхньому вживанні навіть у середньонадніпрянських говорах [1, с.146].

Тому на початку XX ст., коли ще не було загальноукраїнського правопису, писемна мова відбивала місцеву вимову й відзначалася неупорядкованим вживанням закінчень *-и* та *-i* родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни. Галицькі й буковинські періодичні видання, орієнтовані на тодішні західноукраїнські граматики, що рекомендували в іменниках III відміни писати *-и* [2, с.75], майже зовсім не вживали тут закінчення *-i*. У східноукраїнських виданнях це закінчення з'являлося частіше, особливо в словах, що закінчувалися на *ж, ч, ш* або на м'який приголосний: *речі, печі, стовіди, тіні* [3, с.39]. На думку І. Огієнка, цьому сприяло те, що «шиплячі звуки були в давнину м'якими, от чому в цих формах без винятків по шиплячих панує *-i*, а не *-и*» [4, с.62].

Неусталеність у вживанні цих закінчень фіксує «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка. Іменники, основа яких закінчується на два приголосні, переважно мають закінчення *-и*: *акуратности, байдужости, вісти, дерти, жерсти, радости, спритности* тощо. Проте трапляються подібні слова із закінченням *-i*: *жерді, жовчі, приявні, старості, черні*. Ще більшою варіантністю відзначаються іменники жіночого роду, основа яких закінчується на один приголосний. Так, різні закінчення мають слова з однаковими приголосними основи, пор.: *пам'ять – пам'яти, мечеть – мечети, несить – несити, печать – печати*, але: *блакить – блакиті, мить – миті, нить – ниті, не-*

четь – нечеті, путь – путі, сіть – сіті; осінь – осени, але: оболонь – оболони; неміч – немочи, але: відсіч – відсічі, велич – величі.

У словниковій статті для деяких слів подаються обидва варіантні закінчення без зміни значень цих слів, як-от: *п'ядь (-ди, -ді); стріть (-ти, -ті); челядь (-ди, -ді)*. Проте в ілюстративному матеріалі варіантних форм трапляється значно більше. Напр.: Брила снігу, *соли*, льоду; Ні ложечки *солі*; Саме гупої *ночі* пішли ми ...; Не доспали *ночі*; Нема щастя без *заздрості*; Завидько з *заздрості* нудився; Гості не з *любості*; Робити до *любості*; Треба *крови*; Дай моему війську *крові* напитися.

Досить часто іменник жіночого роду подається з одним закінченням, а в ілюстраціях використовується інше. Напр.: *безчесті, -ти*: Я не хочу такої *безчесті*; *кість – кости*: ... коло жовтій *кості*; *забрость, -сти*: На яблуні багато *забрості*, багато яблук буде; *подать, -и*: не кладуть *подати*; *Русь, -си*: Налетіли гуси з *Русі*, сколотити воду Марусі; *нівть, -ти*: Чтире *нівті* солони-ни; *стать, -ти*: Цих часів з жадної *статі* у москалі не беруть; *тінь, -і*: ...до ночної *тіни*; *шерсть, -ти*: І став він обтавять, аж пара з *шерсті*.

Невпорядкованість уживання закінчень *-і* та *-и* в іменниках жіночого роду з основою на приголосний звертала на себе увагу вчених і письменників. Зокрема, К. Михальчук присвятив цьому питанню спеціальну розвідку, в якій, розглянувши й проаналізувавши тогочасну писемну практику, дійшов висновку, що закінчення *-і* /*-и* в цих іменниках у нас «тепер міняються до схочу на всі лади, зовсім-таки безпідставно часом», і висловив побажання «встановити певні кермуючі критерії в написанні даних форм» [5, с.261].

Усі українські граматики початку ХХ ст. відбивають спроби науковців визначити основні тенденції використання закінчень *-і* та *-и* в іменниках жіночого роду III відміни. Цьому питанню надавали значення такі вчені, як Є. Тимченко, М. Грунський, О. Курило, М. Левицький, І. Огієнко, М. Гладкий, М. Наконечний, О. Снявський та ін.

Іван Огієнко в праці «Нариси з історії української мови» присвятив цьому питанню розділ «Форми приголосної відміни на *-і* чи *-и*». Автор зауважив, що «в українській літературній мові слова приголосної відміни в родовому, давальному та місцевому відмінках однини та в називному і причинівом множини звичайно вимовляються на *-і*, особливо по шиплячих. Напр.: з *печі*, з *ночі*, без *солі* (*соли*), з *пригорці*, в *ночі*, в *тіні*, ці *ночі*, *тіні*, *кості*, *вісті*. І тільки в родовому відмінку однини частенько вживається ще давнє закінчення *-и*: *соли*, з *радості*, з *молодості*» [6, с.61]. Науковець стверджує, що всі ці відмінки в давнину мали закінчення *-и*, яке й збереглося в західноукраїнських говорах: з *ночі*, в *ночі*, *сі* *ночі*, *вісти*. У східноукраїнських говорах панують нові форми на *-і* замість *-и*. Винятком є лише родовий відмінок однини, який у певних формах зберігає своє давнє закінчення. Проте сам автор в праці «Українська культура» [7] вживав закінчення *-и* не лише в родовому відмінку однини, але й у місцевому відмінку однини та в знахідному множини: Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравой *талановитости*; ... все таке, що надає йому *оригінальності* ...; Грицько Квітка-Основ'яненко, батько української *повіді*; За 8 років свого першого життя (з 1617-1624 р., до *смерти* Є. Плетенецького) Лавра надрукувала 11 великих книжок; І з цієї на-ради і вийшов недоброї *пам'яти* наказ 18 мая ...; Мова – душа кожної *наці-ональності* ... не стане мови – не стане й *національності*; ... в мові – наша культура, ступінь нашої *свідомости*; ... вбачаючи в *байдужости* до нас і на-ших справ гріх свого, братського нам громадянства; ... видала жалувану грамо-ту про дворянські *вольности* ...; Проте кращі сини України не здавались і все домагались одродити старі свої *вольности*; Мову нашу роздирали на *часті* ...

Усі мовознавці на початку ХХ ст. відзначали, що іменники жіночого роду III відміни як в діалектах, так і в літературній мові мають переважно закінчення *-и*, особливо іменники на *-ть* з попереднім приголосним (Іван Огієнко вважав безпідставним і науково невинуватим написання *-и* у формах лише по двох приголосних [8, с.62]). Але в іменниках на шиплячий (*ніч, ніч, річ*) та на м'який приголосний у східноукраїнських говорах уживалося закінчення *-і*, яке й було ухвалене Всеукраїнською Правописною Конференцією як нормативне в цих групах іменників. Як виняток, закінчення *-и* залишалося в поодиноких словах: *соли, Руси, осени* [9, с.24; 10, с.58-59; 11, с.72; 12, с.129-130; 13, с.26-27; 14, с.107-109]. Ці норми вживання закінчень *-і* та *-и* родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни було затверджено в «Українському правописі» 1929 р. Проте «Український правопис» 1933 р. скасував ці правила, визначивши єдине закінчення *-і* в родовому відмінку однини для всіх іменників III відміни, яке й сьогодні є нормою сучасної української літературної мови.

Нині виникла потреба вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Погоджуємося з думкою В. Німчука, що «для збереження традиції чіткішої диференціації флексій іменників третьої відміни (адже тепер однакові флексії вони мають у родовому, давальному, місцевому відмінках однини й називному та знахідному множини), для розширення стильових можливостей необхідно зберегти, відновити як нормативне закінчення *-и*, визначивши чіткі правила його застосування» [15, с.55].

Слушно вважаючи, що орфографія має базуватися на всьому історичному досвіді її творення, мовознавці пропонують повернути іменникам III відміни на *-ть* у родовому відмінку однини традиційне закінчення *-и*: *вісти, новісти, радости*, а також таким іменникам, як *кров, любов, осінь, сіль, Русь* [16, с.15], тобто повернутися до норм «Українського правопису» 1929 р.

Нині частина засобів масової інформації живає в родовому відмінку однини закінчення *-и*, прагнучи відновити правописні норми початку ХХ ст., які відбивали специфіку української мови, інші дотримуються норм чинного правопису.

Отже, треба сподіватися, що з виходом у світ остаточної редакції «Українського правопису» проблема варіантності закінчень *-і/-и* родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни буде певною мірою розв'язана.

Список використаних джерел:

1. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови : в 2 ч. / С.П. Самійленко. – К. : Рад. школа, 1964. – Ч. 1. – 234 с.
2. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – 3-є вид. – Відень, 1914. – 202 с.
3. Тимченко Е.К. Функции генетива в южнорусской языковой области / Е.К. Тимченко. – Варшава : Варш. учеб. окр., 1913. – 278 с.
4. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
5. Михальчук К. До правопису «м'якої деклінації» в українській мові / К. Михальчук // Записки Українського наукового товариства в Києві. – К., 1908. – Кн. II. – С. 256-261.
6. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
7. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.

8. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
9. Грунський Н.К. Украинская грамматика / Н.К. Грунський. – 2-е изд. – К. : Издание Товарищества «Голось», 1918. – 64 с.
10. Курило О. Курс українського правопису : Підручник для шкіл і самонавчання / О. Курило. – К. : Друкарня Товариства «Криниця», 1919. – 158 с.
11. Левицький М. Українська граматика для самонавчання / М. Левицький. – 3-е вид. – Катеринослав ; Ляйпціг, 1923. – 197 с.
12. Наконечний М.Ф. Українська мова. Програма-конспект з додатком про новий правопис український / М.Ф. Наконечний. – Х. : Кооп. вид-во Рух, 1928. – 240 с.
13. Синявський О. Найголовніші правила української мови. (За новим правописом) / О. Синявський. 3-е вид. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – 62 с.
14. Тимченко С.К. Українська граматика / С.К. Тимченко. – К. : Вид-во Товариства «Час», 1917. – 168 с.
15. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В.В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.
16. Бурячок А.А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису / А.А. Бурячок // Українське слово. – 1995. – 8 червня. – С. 14-15.

The article is dedicated to the history of the formation of endings of the nouns in the genitive case singular feminine gender of modern third declension. The basic trends of their use in the dialects of the Ukrainian language and their stylistic varieties, the views of local linguists on varying endings *и* / *і* in the genitive case of feminine gender at the beginning of the XX-th century are analyzed. The trends of expansion of their use at the beginning of the XXI-st century are traced and the issues of codification of variant endings of the genitive singular feminine nouns of the third declension in modern spelling publications are highlighted.

Key words: variant forms, genitive case, dialect, trend, orthography.

Отримано: 26.09.2016 р.

УДК 342.725

Н. В. Яремчук, М. А. Іскова

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАЦІОНАЛЬНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ОГІЄНКА: МОВНИЙ АСПЕКТ

Дослідження спрямоване на висвітлення соціокультурних елементів та етнопсихологічної складової лінгвофілософських ідей Івана Огієнка, що стосуються природи та сутності української мови для кожного окремого індивіда та етноса в цілому. Детально з'ясовано сутність національних поглядів на вплив екстралінгвальних чинників у наукових дослідженнях за мовним критерієм (на матеріалі публікації «Наука про рідномовні обов'язки»).

Ключові слова: українська мова, національна освіта, культура, етнопсихологія, суспільство, національна ідея.

Посилення уваги до значення ролі українського слова у контексті національної освіти сприяє розкриттю лінгводидактичного дослідження Івана Огієнка з культурологічної точки зору. Аналіз наукової спадщини репрезентує